

Evvelâ, bu yazıların farkından şunu anladım ki, merhum, bu iki notu aynı günde kaydetmemiş ve arada bir fâsıla-i zaman geçmiştir; ve bu risaleyi ömrünün ciddi bir hastalıkla heder olduğu son günlerinde yazmıştır ki zaten bana bu emaneti merhumun vasiyeti üzerine hemen getirip tevdi eden oğlu Faruk Bey de maraz-ı mevtime bu küçük kitabı te'lif ve vefatından sonra bana bizzat getirip tevdi etmesini vasiyet ettiğini söylemişti. Anlaşıyor ki diyalog, yani iki kişi arasında muhâvere tarzında yazmış olduğu bu kitabı bir iki meclis-i mübâhase ilâvesiyle azıcık tevsî etmek istemiş ve bahse mezvû ittihaz edeceği meselelerin muhtırasını da kaydetmiş olduğu halde zavallının ömrü vefa etmemiş olacak!..

Yırtılıp atılan on iki sahifeye gelince; emînim ki onları kendisi yırtmamıştır. Çünkü bu sahifeleri yazdıktan sonra yırtıp atmak olsa olsa o zamanlar hâlâ mühim makamlar işgal etmekte bulunan bazı ricâl-i hükûmetin isimleriyle beraber seyyiât-ı idâresini zikr etmiş olmak sebebiyle onların gayz ve intikamına hedef olmak endişesi olabilirdi. Halbuki benim ve belki hepimizin bildiği Murad Bey'in böyle bir endişeden tevehhüm edip de tükürdüğünü yalayacak kadar korkak bir adam almadığı ef'âl ve harekâtıyla muhakkaktır. Kendisini İttihadçılar idama mahkûm ettikleri ve verdikleri hükmü bir türlü icrâya cesaret edemeyip de nefy ettikleri halde, bu cesur adamın İttihad idaresinin seyyiâtına dair menfâsında yazıp tab ettirmiş bulunduğu kitaplar bugün benim gözümün önündedir. Hal böyle iken, iki gün sonra dünyaya ebediyen veda edeceğini hisseden, yalnız his değil cezm ve teyakkun eden bir adamın böyle endişelerle lerce-nâk olarak yazdığının bir kısmını yırtıp atması hatıra gelir şeylerden değildir. Zannedersen o zaman pek genç olduğu halde aile riyâsetinde babasını istihlâf eden Faruk Bey belki böyle bir endişeye düşerek o birkaç sahifeyi imha etmiş ve bunu bîkes ve bîçâre kalan ailenin başına bir belâ daha getirmemek için yapmıştır.

Beni bu zanna düşüren bazı deliller var. Bu küçük kitabı okuyanlar görecektirler ki merhum, bu muhazaralarda Sultan Hamîd nedîmlerinden ve bendegânından beş on kişinin ismini zikrediyor ve onların mesâvî-i ahvâlini söylemekten çekinmiyor. Meşhur müverrih Naimânın portreleri kadar realist olan bu seciye tasvirleri merhumun kendi görüşü, kendi tecrübesi ve kendi kanaat-i vicdaniyesi ve kendi eseri olduğu için, kimseye bu hususta bir mesuliyet teveccüh etmez. Bu sahifelerde o adamlardan pek mühimlerinin ismi de geçtiği ve haklarında pek fena hükümler verilmiş olduğu halde o sahifeler yırtılmamıştır. Fakat dikkat ettim ki bu kitap yazıldığı zaman onlar vefat etmiş bulunuyorlardı. Bazı sahifeleri yırtan her kim ise belki onların hakkındaki sözleri tayyetmekte beis görmemiş, fakat hâlâ sağ olan bir takımının hakkında söylenen sözleri sebt etmekte mahzur görmüş olsa gerektir. Her ne ise şahsiyâtın tayy ve isbat edilmiş olmasında zerre kadar ehemmiyet yok. Ben merhum ve muhterem hocamın vasiyeti ile bana tevdi edilmiş olan emaneti -âdeta dindârâne bir hiss-i hürmetle ve elime vâsıl olduğu gibi- bugün herkese arz ediyorum ve bu hizmete memurum. Yani bu küçük kitabı okumağa kimse râğbet göstermese bile neşretmek ve şerhedip hâvî olduğu bazı mühim fikirleri ifşâ etmek bence bir mukaddes vazife hükmündedir. Çünkü bütün kusurlarıma rağmen bana daima ibzâl-i teveccüh etmiş, ümid vermiş ve benden daima hizmet me'mul etmiş olan hocamın, söz söylemek, bana ilham ettiği arzu böyle bir hizmetti. Bunda hiç şüphem yoktur. Onun için kendi müsveddesi olan bu yâdigârı bu âna kadar sakladım ve vasiyetini yerine getirmek için muvâfık ve müsait bir zaman aradım. Zannediyorum ki bundan müsait bir zaman yoktur. Çünkü onun yaşadığı zaman ve içinde ömrünü telef ettiği vukuat bugün artık hurâfât ve masal olmuştur¹³.

¹³ Rıza Tevfik'in açıklamaları defterin 22-24. sahifelerinde yer almaktadır.

**TÜRK ASILLI MİSİRLİ YAZAR
MUHAMMED VELİYYÜDDİN YEĞEN¹**

Hüseyin YAZICI*

1873 yılında İstanbul'da doğdu.² Üç yaşlarındayken ailesiyle Mısır'a göç etti. Babası Hasan Sırrı Paşa, dedesi uzun bir süre Yemen ordusunu komuta eden İbrahim Paşa Yeğen'dir³. Annesi ise Çerkez asıllıdır.⁴

Veliyüddin Yeğen, Mısır'da küçük yaşlarında eğitim görmeye başladı ve özel bir hocadan çeşitli alanlarda dersler aldı. Altı yaşındayken babasını kaybetmesi üzerine, o sıralarda Mısır Maliye Bakanı olan amcası Haydar Paşa'nın himayesine girdi.⁵ Haydar Paşa, Veliyüddin Yeğen'i Medresetü'l-encâl⁶ adlı okula kaydetti. Burada özellikle Arap edebiyatına yakın bir ilgi duyan Veliyüddin Yeğen, dönemin önemli hocalarından da Arap edebiyatı okudu. Arapça, Türkçe ve Fransızca'yı iyi öğrendi. Bu arada İngilizceyi de ihmal etmedi. Bir Yunanlı hanımla evlendikten sonra da Yunanca öğrendi.⁷ Veliyüddin Yeğen'in bu hanımdan John ve Victoria adını verdiği iki çocuğu olmuştur.

Küçük yaşlarından beri yazmaya büyük bir ilgisi olan Veliyüddin Yeğen, öğrenimini bitirir bitirmez, 1896 senesinde Kalem odasında vazife aldı ve buradaki görevine üç sene kadar devam etti. Daha sonra bu görevinden ayrılarak dönemin,

* Doç. Dr. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.

¹ Hakkında geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Brockelmann, *Suppl.*, III, 49-57; Ömer Ferrûh, *el-Minhâc*, I-III (Beyrut 1960), III, 324-331; Ali Şelak, *el-Edebu'l-arabiyyu'l-hadis*, Beyrut 1969, s. 127-148; Veliyüddin Yeğen, *es-Sahâifu'süd*, Beyrut 1978, s. 11-38; a. mlf., *et-Tecârîb*, Beyrut 1978, s. 11-38; a. mlf., *Divân*, Beyrut 1983, s. 4-13; Yûsuf Es'ad Dâğir, *Mesâdiru'd-dirâseti'l-edebiyeye*, I-IV Beyrut 1972-1983. II (1983), s. 735-738; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-'arabi (el-Edebu'l-hadis)*, Beyrut 1986, s. 207-214; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I-X (Beyrut) X, 136-137; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifin*, I-XV (Beyrut) XIII, 166-167; Ahmet Kabbîş, *Târihu's-şi'ri'l-'arabi*, Beyrut (ts.), s. 100-101.

² bk. Veliyüddin Yeğen, *es-Sahâifu's-süd*, s. 11; Yûsuf Es'ad Dâğir, a.g.e., s. 735.

³ İbrahim Paşa, Mısır Hükümdar Hanedanının kurucusu Mahmet Ali Paşa'nın ((1805-1848)yiyenidir.

⁴ bk. Hannâ el-Fâhûrî, a.g.e., s. 207.

⁵ bk. Veliyüddin Yeğen, *et-Tecârîb*, s. 12; Yûsuf Es'ad Dâğir, a.g.e., s. 735.

⁶ Muhammed Tevfik Paşa (ö.1892) ve bazı yüksek tabaka çocuklarının eğitimi için kurulan okul (bk. Veliyüddin Yeken, *et-Tecârîb*, s. 12).

⁷ bk. Yûsuf Es'ad Dâğir, a.g.e., s. 735.

"el-Kahire" ve "el-Mikyâs" (1895) gibi önemli gazetelerinde hem yazar hem de muhabir olarak çalıştı. Bir ara Mısır valiliğinin yabancılar bölümüne tayin edildi.

Veliyüddin Yeğen, 1895 yılında İstanbul'a geldi.⁸ İstanbul'da amcası Muhammed Fâik Yeğen'in yanında bir sene kadar ikamet etti. Bu ikameti esnasında II Abdülhamid'in dikkatini çekti.⁹ Bunun için de II. Abdülhamid kendisiyle yakinen ilgilendi. Veliyüddin Yeğen Mısır'a döndükten sonra, henüz yirmi yaşlarındaiken "el-İstikâme" (1897) gazetesini çıkardı.¹⁰ Bu gazeteyi çıkardıktan sonra Veliyüddin Yeğen'in, daha serbest konuşmaya, Osmanlı Devleti ile ilgili eleştirilerini daha cesurca yazmaya, sosyal sorumluluk hissetmeye ve gazetesinde zâlim diye adlandırdığı dönemin Osmanlı idarecilerini son derece sert bir üslupla eleştirmeye başladığını görmekteyiz.

Osmanlı idaresi ve ilk başlarda büyük takdirini kazandığı II. Abdülhamid hakkında yazdığı makaleler, Osmanlı Hükümetini ve özellikle de II Abdülhamid'i oldukça rahatsız etti. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, adı geçen gazetenin kendi topraklarına girişini yasakladı.¹¹ Ne var ki Veliyüddin Yeğen, Osmanlı idaresinin gazetesine takındığı tavra rağmen, sert ve acı eleştirilerinden vazgeçmedi, aksine "el-Mukattem" ve "el-Müşir" gazetelerinde son derece ağır ve öncekilerden daha sert bir üslupla kaleme aldığı yazılarına devam etti. Osmanlı Hükümeti, gazeteyi kapatmakla bir şey elde edemediğini ve Veliyüddin Yeğen'in yazılarına engel olmadığını anlayınca onun İstanbul'a getirilmesi için harekete geçti. Bu gayeyle Osmanlı Hükümetince görevlendirilen bir kişi Mısır'a giderek Veliyüddin Yeğen'le irtibat kurdu.¹² Bir süre sonra da Veliyüddin Yeğen, İstanbul'a gelmeyi kabul etti. İstanbul'a geldiği vakit, II. Abdülhamid tarafından Gümrük idaresine atandı.¹³ Ancak bu yeni görevinde altından kalkamayacağı rakamlarla karşılaşınca, bir dilekçe ile II. Abdülhamid'e müracaat ederek yapabileceği bir başka işe tayin edilmesini talep etti. Bunun üzerine II Abdülhamid, onu Milli Eğitim'de bir göreve atadı.¹⁴ Veliyüddin Yeğen, burada bir süre çalıştı. Ancak kardeşi Yusuf Hamdi Yeğen'in Mısır'a kaçması üzerine kendisine baskı yapılmaya başlandı.¹⁵ Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olmakla da suçlandı.¹⁶ Bu olaylardan sonra Veliyüddin Yeğen, Osmanlı idaresi tarafından yakın takibe alındı. Bu yakın takip dolayısıyla kendisi, annesi, hanımı ve çocukları oldukça zor günler yaşadı.

8 bk. a.y.

9 bk. Ali Şelak, a. g. e., s. 130.

10 bk. Hannâ Fâhûrî, a.g.e., s. 209.

11 bk. Veliyüddin Yeğen, *et-Tecârib*, s. 14.

12 bk. a.y.

13 bk. a.y.

14 bk. Yusuf Es'ad Dâğır, a.g.e., s. 735.

15 Veliyüddin Yeğen, *et-Tecârib*, s. 15; Ali Şelak, a. g. e. , s. 131.

16 bk. *et-Tecârib*, a.y.

1902 senesi, Kasım ayının 2. günü, iki muhafız Veliyüddin Yeğen'in evine gelerek dönemin polis müdürü Şefik Paşa'nın emriyle evini aramak istediler. Bu arama neticesinde onun hürriyet taraftarlarıyla yaptığı yazışmalar ele geçirildi. Bu hadiseden tam dört gün sonra, bir polis yolda Veliyüddin Yeğen'e yaklaşarak onu mutasarrıfa götürmek istediye de aralarında çıkan kavga neticesi polis, Veliyüddin Yeğen tarafından tartaklandı. Bir süre hapis yatan Veliyüddin Yeğen, daha sonra Sivas'a sürüldü.¹⁷

Veliyüddin Yeğen, önce Samsun'a oradan da 14 Şubat 1902 yılında Sivas'a vardı.¹⁸ Sivas'a varınca Emniyet müdürü kendisinin iyi bir maaşla Sivas vilayeti mektupçu yardımcılığına, bir rivayete göre de Vilayet mahkemesi kâtipliğine¹⁹ atandığını bildirdi. Yine görevliler kendisine hapis hayatı yaşamayacağını, serbest olduğunu, ancak Sivas ili sınırları dışına çıkamayacağını söylediler.

Veliyüddin Yeğen, Sivas'ta yedi sene gibi uzun bir süre geçirdi. Bu zaman zarfında Osmanlı idaresinin kötü yönetiminden hep şikayet etmiştir. Nitekim, aşağıdaki "Fî'l-menfâ" (sürgünde)²⁰ adlı şiirinden alınan dörtlük bunu göstermektedir:

Sabret diyor dostlarım bana, nasıl sabredilir ateşte!
Hakkın düşmanları kazanmakta, dostları ise yenilmekte,
Bir vatanımız var bizim, ama bugün can çekişmekte,
Kim korkarsa bağışlanabilir, ama yok böyle birisi işte²¹

Burada kaleme aldığı kasideleri arasında özlem temalı olanlar da vardır. Bunlardan en önemlisi Sivas'a sürülmesinin ilk günlerinde yazdığı "el-Hanînu ilâ Mısır" (Mısır'a özlem) adlı şiiridir:²²

Akan gözyaşlarını dindir, uzaklığın onu ağlatsa da,
Ey Mısır, unutmayağım seni hiç, ayrılık uzasa da,
Yoktur insanlar arasında seni unutabilecek herhangi biri,
Aşkının bana verdiği güçle tam on iki yıl geçti,
Özlüyorum dostlarımı, seni ancak dürüst olan özler,
Seninle olan anılarımı ne Nil ne de Piramitler inkâr eder.

Nihayet 1908 yılında, Kânûn-i esâsî ilân edilince, Veliyüddin Yeğen'in sürgün hayatı sona ermiştir. Sivas'tan İstanbul'a gelen Veliyüddin Yeğen, bir süre burada ikamet ettikten sonra Mısır'a geçmiş ve büyük bir törenle karşılanmıştır.

Veliyüddin Yeğen, Mısır'da tekrar yazı hayatına döndü ve o dönemin son derece ateşli gazetelerinden "el-İkdâm" gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Yine son derece sert yazıların yer aldığı "el-Mukattem", "el-Ehrâm" ve "er-Râid"

¹⁷ bk. a. y.

¹⁸ bk. a. g. e., s. 17

¹⁹ bk. Ali Şelak, a. g. e., s. 131.

²⁰ bk. Veliyüddin Yeğen, *Divan*, s. 55-56.

²¹ bk. a. g. e., s. 56

²² bk. a. g. e., s. 34-35.

gazetelerinde de yazmaya başladı. Diğer taraftan, "ez-Zuhûr" dergisinde dört yıl süreyle kaside ve makalelerini neşretti. Bir ara Vizâretu'l-hâkâniyye el-Mısıriyye'de (Adliye) göreve atandı. 1914 senesine kadar bu görevde kaldı. Yine aynı yıl, Sultan Hüseyin Kâmil (ö. 1917)²³ tarafından Divân-i âlî'de sekreter olarak görevlendirildi. Bu sıralarda, Paul Bourget'in "Le Divorce" adlı eserini "Talâk" (Boşanma) adıyla Arapça'ya çevirdi.²⁴ Hüseyin Kâmil'den yakın bir ilgi gören ve maddî açıdan hayatının en güzel yıllarını onun yanında geçiren Veliyuddin Yeğen'in mutluluğu çok geçmeden sona ermiştir. Çünkü yukarıda adı geçen göreve atanışından kısa bir süre sonra kalp ve astım hastalıklarına yakalandı. Ayrıca kokain bağımlısı oldu.²⁵ Bir ara tedavi için Mısır'ın kıyı kentlerinden Hulvan'a geçtiyse de 6 Mart 1921'de öldü. 5 Nisan 1921'de de meşhur filozof ve şair İbn Fârız'ın (ö. 632 / 1235)²⁶ kabrinin yanındaki Karâfetü'l-imâm mezarlığında defnedildi.²⁷ Öldüğü vakit, başucunda aşağıdaki beyitler bulunmaktaydı:

Ey vücud! Eridin, yok olmak üzeresin,
İyileşmeye arzum kalmadı artık benim
Allah bana hep sabırlar versin!
Kalan ömrüm bana hiç çektirmesin.

Hayatında çekmiş olduğu ıstırap ve maddî sıkıntılara rağmen oldukça verimli bir edebî dünyası olmuştur Veliyuddin Yeğen'in. el-Mikyâs, el-İstikâme ve el-İkdâm gibi çıkardığı gazetelerin ve çeşitli gazetelerde neşrettiği makalelerinin yanı sıra bir çok eser kaleme almış, ancak bu eserlerin bazıları kaybolmuş, bazıları da gazete köşelerinde kalmıştır.²⁸

Eserleri:

1. *Divan*: Veliyuddin Yeğen, divanını ölümünden iki sene önce basmak istedi. Fakat kendisinin ölümü üzerine kardeşi Yusuf Hamdî Yeğen, Yaklaşık 2500 beyitten oluşan eseri 7 bölüme ayırarak Antuan el-Cumeyyel'in²⁹ bir takdimi ile neşretti (1924).
2. *el-Ma'lûm ve'l-mechûl*: İki cilt olan bu eserin I. cildi, Osmanlı Hükümeti, siyâseti, sorunları, Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî'nin faaliyetlerinden bahsetmekte olup 1909 yılında neşredildi. II. cildi ise, Sivas'taki sürgün hayatını ihtiva eder (1911).
3. *es-Sahâifu's-sûd*: el-Mukattem gazetesinde "Züheyr³⁰" takma adıyla neşrettiği siyasî ve sosyal muhtevalı makale ve ayrıca bazı şiirlerinden ibaret olan bu eser, 1910'da basıldı (Kahire).

²³ II Abbas Hilmî Paşa'dan sonra Mısır'da saltanata geçen şahsiyet. bk. ez-Zirikli, a.g.e., II, 275.

²⁴ bk. Ali Şelak, a. g. e.,s. 132.

²⁵ bk. ez-Zirikli, a.g.e., IX, 137.

²⁶ Asıl adı Ömer b. Ali'dir. Klâsik Arap edebiyatının şiir alanında anılması gereken önemli simaları arasındadır. bk. Ömer Rıza Kehhâle, a.g.e., VII, 301-302.

²⁷ bk. Veliyuddin Yeğen, *et-Tecârib*, s. 18; Yusuf Es'ad Dâğir, a.g.e., s. 735.

²⁸ Eserleri için bk. Yusuf Es'ad Dâğir, a.g.e., s. 736-737.

²⁹ Antuan el-Cumeyyel (ö.1948), gazetecilik, siyaset ve edebiyat alanlarında ün yapmış Lübnan'ın önemli şahsiyetlerinden. Hakkında bk. Yusuf Es'ad Dâğir, a. g. e. . II, 271-273.

4. *et-Tecârib*: Çeşitli zamanlarda yazmış olduğu sosyal içerikli makalelerinden ibarettir (1913). Eser bir çok bakımdan bir önceki eserle aynı tarzda kaleme alınmıştır.

5. *'Afvu'l-hâtır*: Hem manzum hem de nesir halinde olan bu eser, 1955 yılında Emin Nahle³¹ tarafından basıldı (Sayda).

6. *Dikrân ve râif*: Özgürlük, hoşgörü, kardeşlik ve zulümden bahseden toplumsal bir romandır. Eser Mısır'da neşredildi.

7. *el-Asru'l-cedid*: Mısır'da, döneminde cereyan eden bazı siyasî olayları dile getiren bu eser, şimdilik elimizde mevcut değildir.

8. *Mietu burhân ve burhân alâ Zulm-i Abdülhamid Sultan*. Adını divanından öğrendiğimiz (s.34) ve elimizde mevcut olmayan bu eser, adından da anlaşılacağı gibi II. Abdülhamid'in siyasî baskılarından bahsetmektedir.

9. *Kitâbu'l-'acâib ve kitâbu'l-havâtır*. Eser elimizde mevcut değildir.

10. *el-Hâfi ve'l-bâdi fi fadâihis-sayyâdi*: Eser elimizde mevcut değildir.

11. *Havâtir u Niyâzi*: Ahmed Niyâzi'nin İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile ilgili kaleme aldığı eserin Arapça'ya çevirisidir (Kahire 1909).

12. *et-Talâk*: Fransız eleştirmen, roman ve oyun yazarı Par Paul Bourget'in (ö.1935) *La Divorce* adlı romanının Arapça'ya çevirisidir. Eser basılmamıştır.

"Ben Türküm ve bana göre sevemeyeceğim insan zulmeden Türk'tür. Arapları son derece temiz duygularıyla seviyorum.³² Onlara kanım kaynıyor. Kalemim ise Arap meşreplidir. Kim Arapları sevmezse, ben de onları sevmem³³" diyen Veliyüddin Yeğen, hem İstanbul'u hem de Kahire'yi vatan edinmiş ve hayatı daha çok İstanbul'a olan özlemi ile geçmiştir.

Veliyüddin Yeğen, bir şairdir. Aynı zamanda ateşli bir hatiptir, gazetecidir ve eleştirmendir.

Şair olarak, siyasî, sosyal içerikli şiirlerinin yanı sıra, klâsik şiirin bazı konularını da işlemiştir. O da döneminin diğer bazı şairleri gibi "Hürriyet" kavramı üzerinde sıkça durmuş ve bunun için de sürgüne gitmek pahasına bir mücadele vermiştir. Veliyüddin Yeğen'de hürriyet kavramı, büyük bir ihtimalle 1895-1896 yıllarında filiz vermeye başlamış olmalıdır. Çünkü o, İstanbul'u bütün düşüncelerinin berrak olduğu küçük yaşlarında terk etmiştir. Duydukları ve okuduklarıyla karar vermekte ve böyle bir dünya canlandırmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen tarihlerde İstanbul'a yaptığı ziyaretinde, okuduklarından ve duyduklarından çok

³⁰ bk. Ali Şelak, a. g. e. , s. 133.

³¹ Emin Reşid Nahle (ö.1976) Lübnan'ın önemli yazarları arasında yer alır. Hayatı hakkında bk. Yusuf Es'ad Dâğir, a. g. e. , IV, 699-703.

³² Veliyüddin Yeğen'in "Arapları temiz duygularla seviyorum" ifadesi, birçok Arap edebiyatçısının övgü ile bahsettiği bir cümledir. Ancak Veliyüddin Yeğen bir yazısında da "Bana Türkleri şikayet ediyorlar ve onları kötülüyorlar. Türklerden ne alacakları var bunların? (bk. Ali Şelak, a. g. e. s.142) deyince yukarıdaki "Arapları temiz duygularla seviyorum" sözüne itirazları olmayan bazı Arap edebiyatçıları, bu söze karşı çıkmışlardır. Nitekim Ali Şelak, "Veliyüddin Yeğen, Türkler'in baskıcı zâlim olduğunu unutmuştur." (bk. Ali Şelak, s. 142) diyerek kendisine cevap verme ihtiyacını duymuştur. Ancak Ali Şelak, hangi tarih kitabını okuduğunu belirtmemiştir.

³³ bk. Ali Şelak, a. g. e. , s. 142-143.

daha farklı bir İstanbul ve bir hükümetle karşılaşmıştır. Küçük yaşlarında bıraktığı ve hayalinde yaşattığı o güzel İstanbul ve o âdil hükümet Veliyüddin Yeğen'in düşünce dünyasında yoktur artık! İstanbul'u, dolayısıyla Osmanlı Hükümetini siyasi ve sosyal açıdan çok farklı bulmuştur. İşte bu düşünce atmosferi altında, Osmanlı Hükümetinin hürriyetleri kısıtladığı ve hürriyet taraftarlarına baskı yaptığı düşüncesi yavaş yavaş Veliyüddin Yeğen'de kendini hissettirmektedir.

Osmanlı Devletinde cereyan eden siyasi olayları, İstanbul ziyaretinden sonra yakından takip etmeye başlayan Veliyüddin Yeğen, bütün istikrarsızlıkların nedeni olarak II. Abdülhamid'i görmektedir.³⁴ Bunun için de yazılarında Abdülhamid'i son derece ağır bir dille eleştirmiştir. Abdülhamid ve idaresini tenkit ettiği en önemli şiiri, "Halîcu Bosfor fi ihdâ leyâli's-şitâ"³⁵ (Bir kış gecesinde boğaz) dır.

Öyle bir gece ki yoksun yıldızdan,
Doğusu olmuş farksız batısından,
Mutsuz akşamlar hep orada yaşayan,
Zulüm akıyor orada her taraftan,
Düşünce para etmiyor artık orada,
Fikir, uçuyor hemen rüzgâr olup da,
Bir zâlîme bir mazlum getirdiler,
Ve bu, " işte o suçludur" dediler³⁶

Bilindiği gibi, II. Abdülhamid dönemi, "İstibdat devri" diye adlandırılmıştır. Veliyüddin Yeğen de bu düşünceye katılmakta ve hatta Abdülhamid'i en büyük belanın sebebi olarak görmektedir. Ayrıca onun dönemini karanlık bir dönem olarak nitelendirmektedir.³⁷ Veliyüddin Yeğen, özellikle bu dönemde insanların idarecilerine körü körüne bağlanmaktan son derece rahatsızdır. II. Abdülhamid için kullanılan "Hâdimu'l-harameyni's-şerîfeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı), "Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" (Karaların ve denizlerin sultanı), "Zillu'l-lahi fi'l-arz" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi=halifesi), "Bânî'l-kevnî'l-muttasafi bi sıfâtî'l-melâike" (Yeryüzünün, meleklerin özelliklerine sahip mimarı) gibi sıfatların bilinçsizce kullanıldığını söyler.

Veliyüddin Yeğen'e göre Abdülhamid'i ne Batılılar ne de Osmanlılar tam olarak anlayamamışlardır. Dahası ona göre, II. Abdülhamid'i en yakını dahi tanıyamamıştır. Yine ona göre II. Abdülhamid, çözülmesi mümkün olmayan bir bilmece-dir. İnsan aklının alamayacağı bir şekilde bir yapıya sahipti. Diğer taraftan, kendisi de onu tam anlayamadığını itiraf etmiş ve söylediklerinin doğru ya da yanlış olabileceğini söylemiştir. Veliyüddin Yeğen, II. Abdülhamid hakkında söylediklerinin doğruluk ya da yanlışlığından emin olamamasını, Abdülhamid'in değişken şahsiyetine bağlamaktadır. Bu arada tek bir şeyden tam olarak emin olduğunu söyle-

³⁴ bk. Veliyüddin Yeğen, *et-Tecârib*, s. 24.

³⁵ bk. a.mlf., *Divan*, s. 60.

³⁶ bk. a.mlf., s. 60.

³⁷ bk. a. mlf., *es-Sahâfu's-sûd*, s. 22-23.

mektedir ki o da II. Abdülhamid'e düşman olduğudur.³⁸ Veliyuddin Yeğen, Abdülhamid'in kendisini Allah'tan çok korkan biri olarak göstermeye çalıştığını ve bunu da başardığını belirtiyor. Otuz üç sene gibi uzun bir süre tahtta kalmasını din adamlarını razı etmede görüyor. II. Abdülhamid'in bütün işinin insanların sırlarını dinlemek olduğunu söyleyen Veliyuddin Yeğen onun dâhi olmadığını, birine söz verip ardından hemen vazgeçtiğini; korkak bir kişiliğe sahip olduğunu, bir korkağın da hiçbir zaman dâhi olamayacağını, küçük ya da büyük hiçbir işinde kimsenin ortak olmasını istemediğini söylüyor.³⁹

Hep siyasî reformların peşinden koşan Veliyuddin Yeğen'in II. Abdülhamid'i ağır ifadelerle eleştirmesi, onun bir Osmanlı düşmanı olduğunu göstermez. Dönemin idaresini ve özellikle de II. Abdülhamid'i ağır da olsa tenkit etmesi, ülkenin geleceğine dair kaygılarından ileri gelmiş olmalıdır. Dönemin idaresine siyasî anlamda ne kadar savaşı açmışsa, Osmanlı hanedanını yüceltmeyi de o kadar görev bilmiştir.

Mısır'da, bazı İngiliz ve Arap gazeteleri yazılarıyla oradaki Türk ırkını hedef alınca, Veliyuddin Yeğen bunlara karşı çok sert bir cevap kaleme almış ve "Canım vatanıma feda olsun! Tek istediğim, Osmanlı yaşamak ve Osmanlı ölmektir⁴⁰" diyerek gerçekten bir Osmanlı düşmanı olmadığını göstermiştir.

Veliyüddin Yeğen, bazen anavatanını diğer ülkelerle mukayese ediyor, bunun için de zaman zaman üzüntü duyuyor ve bu üzüntünün nedenini soruyor:

Halk ağlıyor, zaman gülüyor; ne oldu sana ey vatan,
Bir musibet bitmeden yenisi geliyor hemen arkasından,
Gelenekler yok olmuş eser kalmamış hiç insanlardan,
Öncekilerden kalan olmasa, fitneler uyanırdı uykusundan.⁴¹

Osmanlı sevgisini, Osmanlılık duygusunu hep içinde samimi olarak yaşatan Veliyuddin Yeğen, Osmanlı'nın şanlı geçmişini ve hatta çok ağır eleştiriler yönelttiği II. Abdülhamid'i de zaman zaman hayırla anmıştır.

Ancak, Abdülhamid tahttan indirilince, Arap şairlerinin emiri Mısırlı Ahmed Şevki'nin⁴² hüznü dolu şiirine⁴³ karşılık sitem dolu ve ağır eleştiriler içeren bir şiirle cevap vermiştir.⁴⁴

Boş saraylar etkiledi seni, üzdü seni dolunayın batışı,
Saraydakileri zikrettin de gelmedi aklına kabirdekilerin yatışı,
Gözyaşına neden olana sen de döktün hep çok gözyaşı,
Malını alıp gasbedene durmadan akıttın hep gözyaşı.⁴⁵

³⁸ bk. a. mlf., *el-Ma'lûm ve'l-mechûl*, I, 222.

³⁹ bk. a. mlf., a. g. e. , I, 226.

⁴⁰ bk. Hannâ el-Fâhûrî, a. g. e. , s. 208.

⁴¹ bk. Veliyuddin Yeğen, *Divan*, s. 33-34.

⁴² Ahmed Şevki'nin hayatı için bk. Hüseyin Yazıcı, " Mısırlı bir Arap şairi Ahmed Şevki ve şiirlerinde II. Abdülhamid", İlmî Araştırmalar, İstanbul 1997, (4. sy.), s. 179-192.

⁴³ bk. Veliyuddin Yeğen, *el-Ma'lûm ve'l-mechûl*, s. 26-29.

⁴⁴ a.mlf., a.g.e., s. 30-32

⁴⁵ a.mlf., *Divan*, s.30.

Veliyüddin Yeğen'in Osmanlı idaresine karşı yazılarıyla her geçen gün daha sert tavır almasının ardında, herhalde yedi sene gibi uzun bir süre sürgüne gönderilmesinin bir payı olmalıdır. Bu sert eleştirilerine rağmen, Türkiye'ye bir zarar gelmesinden de hep endişe etmiştir.

Veliyüddin Yeğen, kendi düşünceleri doğrultusunda bir vatanseverdir. Söylemek veya yazmak istediğini ifadeden çekinmeyen ve bunun sonucu, başına gelebilecek olumsuzluklara aldırmayan bir yapıya sahipti. Nitekim,

Geleceğe aldırmandan yerim herkesi
Karşılık beklemeden överim herkesi.⁴⁶

diye haykırmış ve bütün yazdıklarında da böyle davranmıştır.

Döneminde Mısır'da cereyan eden "Mısır, Mısırlılarıdır" akımına karşı çıkmış, bu akımın lideri Ahmed Urâbî (ö.1329/1911)⁴⁷ ile taraftarlarını ülkede baş kaldırmakla suçlamış ve adı geçen grubu sert bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁸

"Ben Türklere küfür edenleri de onlara düşman olanları da sevmem. Eğer bir gün, Türklerle Araplar arasında bir sorun çıkarsa tarafsız kalırım. Ben, Türkler arasında Araplardan nefret etmeyen insanların olmadığını söylemiyorum. Her halkın içinde kendini bilmezler vardır. Bir halk tümüyle kötü olamaz. Türkleri tenkit, hatta nefret de edebilirsiniz. Ancak küfür edemezsiniz!"⁴⁹ diyen Veliyüddin Yeğen, bir milliyetçidir. Ona göre insanlar eşittir. Hiç birinin diğerine üstünlüğü yoktur ve insanlar ancak, ahlaki yönden birbirlerinden üstün olabilirler.

Diğer taraftan, daha çok sosyalizm ağırlıklı dünya görüşüne sahip olan Veliyüddin Yeğen, zamanının dinî anlayışına da karşı çıkmış ve dinî kardeşlikten ziyade insanî kardeşliğin üzerinde durmuştur.⁵⁰ Veliyüddin Yeğen'in sahip olduğu ya da ortaya attığı düşünceler, insanların dinî düşüncelerinden oldukça uzakta görüşler kabul edilmiştir. Taassuba son derece karşı çıkmış ve bunun için de " Taassup, hürriyeti ülkesinden çıkarır. Acele edin, onu kurtaralım! diye haykırmıştır.⁵¹

Esir alınmış, işe yaramaz zulüm diyarında dolaşıyorum,
İnsanlar arasında yardım edecek hür bir genç arıyorum,
Soruyorum, insanlar arasında var mı hür dostlarım benim?
Neden kendisine destek olanı görmüyor bu kardeşlerim?⁵²

Bu arada onun sağlam İslâmî bir eğitim alarak edebiyat dünyasına atıldığını belirtmek gerekir. Ancak daha sonra hayatı boyu İslâmî adet, gelenek ve görenek-

⁴⁶ a.mlf., *Divan*, s. 12.

⁴⁷ Hayatı için bk. Curci Zeydân, *Terâcimu meşâhiri's-şark fi'l-karni't-tâsi'a 'aşere*, I-II (Beyrut), I, 326-357.

⁴⁸ bk. Veliyüddin Yeğen, *es-Sahâifu's-sûd*, s. 22.

⁴⁹ bk. a mlf., a.g.e., s. 165-166.

⁵⁰ bk. a g e.. s. 23-26.

⁵¹ bk. Veliyüddin Yeğen, *Divan*, s. 35-36.

⁵² bk. a. mlf., a.g.e., s. 35.

lere hep itiraz etmiştir. Dine ve milliyetçiliğe, zamanındaki düşüncelerden çok farklı bir açıdan bakmıştır.⁵³

Toplumda cereyan eden sosyal ve siyasî içerikli olaylar, Veliyüddin Yeğen'in ele aldığı başlıca konular arasındadır. İnsan ve kalem hürriyeti, onun öncelikli ilgi alanı içindedir. "İstediklerini yazmamı istiyorlar. Oysa ben, istediklerimi ve hissettiklerimi yazmak istiyorum"⁵⁴ diyen Veliyüddin Yeğen, geleneksel cehaletle mücadele etmiş ve doğunun geri kalmışlığı üzerinde de durmuştur. Diğer taraftan, Kasım Emîn (ö.1908)⁵⁵ ve Butrus Bustânî'nin (ö.1883)⁵⁶ özellikle üzerinde durduğu kadın hakları, kula kulluk, zulüm, adalet, din, evlilik, sevgi, işçiler gibi konuları da sık sık ele almış, fakat bunlardan kadın hakları üzerinde çok durmuştur. Ona göre, kadın bir evin temelidir ve yine ona göre kadınlar, eğitim ve düşünme özgürlüğünden yoksun bırakılmamalıdır. Bir ülkenin gelişmesi için kadınların mutlaka eğitilmesi gerekliliği üzerinde duran Veliyüddin Yeğen, doğu toplumlarında kadınların geri bırakılmasının cehalete sebep olduğunu ve bundan tek kurtuluş yolu olarak da eğitimi gördüğünü ifade etmiştir.

Doğunun özgürlüğü hakketmediğine inanan Veliyüddin Yeğen'in yaşadığı dönem, gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma korkusu içinde bulunduğu bir zamana rastlamaktadır. Bir dönemin dünyayı titreten, peş peşe zaferler kazanan imparatorluğu durmuş ve vaktiyle emrinde çalışan biri gibi gördüğü Avrupa devletlerinin tehditlerine ve kaptislerine dayanamaz hale gelmiştir. Bunu hisseden her Osmanlı gibi Veliyüddin Yeğen de bu duygu ile yaşamış ve bunu sık sık şiiri ile dile getirmiştir:

Ey doğu! Söyle ne oldu sana böyle?
Bir musibet bitmeden öteki çöker üstüne,
Talihsizlikler yavaş yavaş çökertti seni,
Ezdi geçti binalarını ve üzerindikilerini⁵⁷

Eserlerindeki üslup⁵⁸, kendinden öncekilerden farklıdır. Bir çok yerde farklı görüşler ortaya koyuyor. Sarf ve gramer kaidelerini zaman zaman hiçe sayıyor. Bu da onun isyankâr bir kişiliğe sahip olduğunu gösteriyor. Şiir ve nesri arasında bir tercih yapılacak olursa nesri önce gelir. Şiirinde hayal dünyası oldukça zayıftır. Diğer taraftan birçok kasidesi de bahir ve kafiye bakımından taklittir. Nesirde ise son derece başarılıdır. Eserlerinde ifade zenginliğinin yanı sıra, cümlelerinin kısa oluşu da dikkati çekiyor. Ayetlerden, şiirden ve klâsik edebiyattan bol bol örnekler vererek konuyu daha çekici bir hâle getiriyor. Bol bol teşbih ve istiareler yaparak

⁵³ bk. a. mlf., *es-Sahâifu's-sûd*, s. 61-68.

⁵⁴ bk. Hannâ el-Fâhûrî, a. g. e. , s. 212.

⁵⁵ Özellikle kadın hakları üzerinde çok duran Mısırlı bir yazar. Hayatı için bk. Hannâ el-Fâhûrî, a.g.e., s. 104-105.

⁵⁶ Kasım Emin gibi kadın hakların savunan ve kadın haklarını bir ülkenin gelişmesi için önemli bir etken olarak gören Arap edibi. Hayatı hakkında bk. Hannâ el-Fâhûrî, a. g. e. , s. 95-103.

⁵⁷ bk. a.mlf., *Divan*, s. 86

⁵⁸ bk. Ömer Ferrûh, a. g. e., s. 327-331.

ustalığını ortaya koyuyor. Nesrindeki hayal dünyası, şiirinde olduğu gibi zayıf değildir. Dili anlaşılır ve kolaydır.

Netice itibarıyla Veliyüddin Yeğen, çeşitli problemlerine rağmen, kısa zamanda bir çok eser kaleme alarak edebiyat dünyasına katkı sağlamıştır. Fakat burada onun, bazı edebiyat tarihçilerinin de ifade ettikleri gibi⁵⁹ her şeyi eleştiren bir şahsiyete sahip olduğunu, başta II. Abdülhamid olmak üzere döneminin bir çok önemli idarecisini herhangi bir çözüm ortaya koymadan ağır bir şekilde eleştirdiğini, haklı olduğu bir çok eleştirisi olmakla beraber, zaman zaman yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı olduğunu ve yapmış olduğu tenkitlerinin bir çoğunda hissî davrandığını belirtmek gerekir.

⁵⁹ bk. a.mlf., a. g. e., s.325-326.